

Çatı Ulamına Yenilikçi Bir Yaklaşım Denemesi¹

Mehmet Fatih KIRMALI²

Çatı Ulamına Yenilikçi Bir Yaklaşım Denemesi

Öz

Çatı, sözdizimine bağlı olarak fiillerin özneyle çeşitli anlam ilişkileri kurmasıdır. Çatı anlambilim, biçimbilim, sözdizim ve bağlamla sıkı bir ilişki içerisinde. Bu nedenle çatı belirlenirken çatının bu dilbilim dallarıyla ilişkisinin iyi belirlenmesi gerekir. Uzun zaman düzleminde yer, zaman ve nesne özelliğine sahip olan fiillerin yapı, kip, görüngü ulamlarının ve nesne durumlarının, çatı işleviyle karıştırılmaması gerekir. Çatı ulamı sadece kılış fiilleriyle ilgilidir. Kılış fiilleri de çatı içerisinde farklılık gösterdiği için kılış fiillerinin tasnif edilmesi gerekmektedir. Bu çalışmada çatı özgün bir şekilde ele alınmıştır. Çatıyla ilgili olmayan yapı ve görüngü ulamı ve fiillerin nesne durumu çatı dışında tutulmuştur. Çatı bağlam esaslı incelenmesi gereken bir ulam olduğu için bu durum çalışmada dikkate alınmıştır. Çatı dönüşlü, edilgen, ettirgen, işteş ve oldurgen olmak üzere beş alt başlıkta incelenmiştir.

Arahtar Sözcükler: Çatı, fiil, dönüşlü, edilgen, ettirgen, işteş, oldurgen

An Innovative Approach to the Voice Category

Abstract

The voice is the establishment of various semantic relations between the subject and the verbs depending on the syntax. The voice is in a close relationship with semantics, morphology, syntax and context. Therefore, when determining the voice, the relationship of the voice with these branches of linguistics should be well determined. The structure, mood, aspect categories and object cases of verbs that have the features of place, time and object in the space-time plane should not be confused with the voice function. The voice category is only related to action verbs. Since action verbs also differ within the voice, action verbs need to be classified. In this study, the voice is handled in an original way. The structure and aspect categories that are not related to the voice and the object case of the verbs are excluded from the voice. Since the voice is a category that needs to be examined based on context, this situation has been taken into consideration in the study. The voice has been examined under five subheadings: reflexive, passive, causative, reciprocal and causative.

Keywords: Voice, verb, reflexive, passive, causative, reciprocal, ergative

Makale Türü: Araştırma

Paper Type: Research

1. Giriş

Alanyazında çatı, “yüklemin/fiilin özne ve nesneye ilişkisini ortaya koyan dilbilgisel ulam” olarak tanımlanmaktadır (Gencan, 1979; Aksan, 1983; Hengirmen, 1995; Korkmaz, 2007; Üstünova, 2012; Gülensoy, 2015; Boz, 2015; Demir, 2018). Her fiil bir nesne üzerinde gerçekleşir. Bu nedenle fiilleri, geçişli/geçişsiz olarak

¹ Bu yazı, yazarın Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında tamamladığı “Tarihsel Arka Planı İle Türkiye Türkçesinde Çatı” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

² Dr., MEB, mehmetfatihkirmali@gmail.com, ORCID No.: 0000-0002-2117-7492

sınıflandırmamak ve fiillerin nesne durumunu çatı içerisinde değerlendirmemek gerekir (Kırmalı, 2024: 425). Fiiller varlık, yapı, kip, görüngü ve çatı gibi birçok başlıkta incelenmektedir. Bunlardan yapı ve görüngü ulamı çatıyla karıştırılmaktadır. Çatı biçimbirimleri, yapım eki değildir. Fiillerin taban anlamlarının değişmesi, yani fiillerin yapı ulamı çatı dışında tutulmalıdır. Görüngü ulamı ise fiillerin varlık ilgisinin değiştirilmesidir (Delice, 2007). Çatı sadece kılış fiillerinden yapılıdır. Bu nedenle çatı belirlenirken fiillerin varlık ilgisine bakılmalıdır.

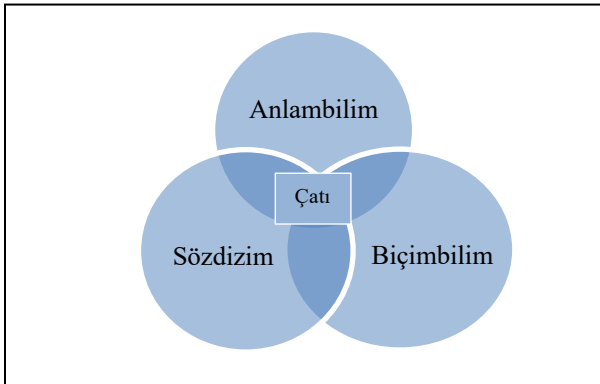
2. Yöntem

Çalışmamızda çatı, geleneksel olarak değil, özgün bir yöntemle ele alınmış ve çatı ulamı sistemleştirilmiştir. Bu yöntem şekillerle de gösterilmiştir. Çatı sistemi Yaşar Kemal'in *İnce Memed 1* adlı romanından alınan örneklerle açıklanmıştır. Çatı belirlenirken fiilin varlık ilgisi (oluş/kılış) göz önünde bulundurulmuştur. Oluş fiilleri çatı oluşturmadığı için çatı ulamı dışında tutulmuştur. Kılış fiilleri ise çatı içerisinde farklılık gösterdiği için içe dönük ve dışa dönük kılış fiilleri olarak ikiye ayrılmıştır. İçe dönük ve dışa dönük kılış fiillerine getirilen biçimbirimlerin hangi çatıyı oluşturduğu gösterilmiş, bu çatıların özellikleri örneklerle açıklanmıştır. Çatı bağlam esaslı incelenmesi gereken bir ulam olduğu için bu durum çalışmada dikkate alınmıştır. Verilen örnekler kalın (bold) ve italik olarak yazılmıştır. Biçimsözdizimsel, sözdizimsel ve sözlüksel işaretleyicilerle yapılan çatılara burada değinilmemiştir (Boz, 2017, 2021). Bu çalışmada sadece biçimbirimlerle yapılan çatılar üzerinde durulmuştur.

3. Çatı

Çatı, sözdizimine bağlı olarak, derin yapıda var olan öznenin yüzey yapıda gizlenmesi (edilgen), içe dönük kılış fiilinin dışa dönük hâle getirilerek öznenin eylemi bizzat gerçekleştirmesi (oldurgan), dışa dönük kılış fiilinin içe dönük hâle getirilerek eylemin *kendi* nesnesi üzerinde gerçekleştirilmesi (dönüşlü), birden fazla öznenin eylemi karşılıklı veya birlikte yapması (işteş), yapan ve yaptıran öznenin aynı cümlede yer alarak yaptıran öznenin eylemi yapması için yapan özneye emir vermesi (ettirgen) durumudur. Daha kısa bir ifadeyle çatı, sözdizimine bağlı olarak biçimbirimler aracılığıyla fiilin özneye çeşitli anlam ilişkileri kurmasıdır. Çatı; anlambilim, biçimbilim, sözdizim ve bağlamla sıkı bir ilişki içerisinde. Bunu şu şekilde gösterebiliriz:

Şekil 1. Çatı

Bağlam

Çatı, dilbilimciler arasında en çok tartışılan konulardandır. Tartışmanın temelini, cümlede yargı bildirerek yüklem görevini üstlenen fiillerin varlık, kip, yapı, görüngü ve çatı gibi birçok işleve sahip olması oluşturmaktadır. Uzay zaman düzleminde yer, zaman ve nesne özelliğine sahip olan fiillerin varlık, yapı, kip, görüngü ulamlarının ve nesne durumlarının, çatı işleviyle karıştırılmaması gerekir. Fiillerin çatı ve görüngü durumlarıyla ilgili şunlar söylenebilir:

- a) Çatı biçimbirimler aracılığıyla yapılır. Fiile getirilen çatı biçimbirimleri fiilin gösterilenini değiştirmez. Yani, çatı ekleri yapım eki değildir.
- b) Fiilin nesne durumu çatı ile ilişkili değildir. Fiiller ek almadan önce de nesne durumuna sahiptir. Ayrıca, her fiil bir nesne üzerinde gerçekleştiği için (her fiilin bir nesnesi vardır) fiilleri geçişli / geçişsiz olarak değerlendirmek gereksizdir.
- c) Etken, yalın, düz ve asıl çatı olarak ifade edilen durumlar, fiillerin taban anlamlarıyla ilgilidir. Çatı, biçimbirimler aracılığıyla yapıldığı için fiillerin taban anlamları ile çatıları farklıdır.
- d) Görüngü, fiilin tabanına etki ederken çatı sözdizimine etki eder. Görüngü fiilin varlık ilgisinin değiştirilmesi, çatı ise fiilin özne ile çeşitli anlam ilişkileri kurmasıdır. Bu nedenle görüngü, çatıdan ayrı bir ulamdır.
- e) Çatı kılış fiillerinden yapılabilir, oluş fiillerinden çatı yapılamaz. Çatı belirlenirken fiilin varlık ilgisi (oluş / kılış) göz önünde bulundurulur.
- f) Mecaz anlam taşıyan fiillerin varlık ilgisinin tespiti güç olacağı için bu fiiller çatı dışında tutulabilir.
- g) Çatı belirlenirken hareket noktası olarak fiilin yönü seçilir.
- h) Çatı tespit edilirken bağlam esas alınır.
- i) Çatı, fiilin özneye kurduğu anlam ilişkisine göre dönüşlü, edilgen, ettirgen, iş-teş veya oldurgan olabilir.

Araştırmacılar, çatıyı belirlerken farklı hareket noktası seçmekte, böylelikle farklı sonuçlara ulaşmaktadır. Çatı, sadece kılış fiillerini içeren bir ulamdır. Kılış fiilleri de çatı içerisinde farklılık gösterdiği için çatı belirlenirken hareket noktası olarak fiillerin yönüne bakılmalıdır. Örneğin *yürü-* ve *kes-* fiilleri kılış fiilleridir. Ancak, bu iki fiilin çatı durumu farklılık göstermektedir. Çatı belirlenirken kılış fiilleri bir bütün olarak ele alınırsa ve buna göre kural konursa yanlış sonuca ulaşılır. “Dönüşlülük kılış fiilleriyle yapılır.” şeklindeki bir önerme eksik bir önermedir. Çünkü, *bin-* kılış fiilidir; ancak, *bin-* kılış fiilinden dönüşlü çatı yapılamamaktadır. Önermenin doğru şekli “Dönüşlülük dışı dönük kılış fiillerinden yapılır.” şeklinde olmalıdır. Yani, fiilin yönü hareket noktası olarak seçilmelidir. Ettirgen ve oldurgan çatıyı karıştırmamak için de fiilin yönüne

bakmak gerekir. Ettirgen çatı dışa dönük kılış fiillerinden, oldurgan çatı ise içe dönük kılış fiillerinden yapılır. Çatı belirlenirken fiilin yönünün hareket noktası olarak seçilmesiyle Delice'nin (2016) belirtmiş olduğu eksiz dönüşlü çatı da çatı ulamı içerisinde konumlanmış olacaktır.

3.1. Fillerde Hareketin Yönü

Dilbilgisinde fiiller, varlık ilgisine göre genellikle olma “oluş” ve yapma “kılış” fiilleri (Gencan, 1979; Ediskun, 1999; Ergin, 2009; Delice 2012) olarak iki başlıkta değerlendirilir. Bunlara durum fiillerini ekleyen araştırmacılar (Banguoğlu, 2004; Korkmaz, 2007) da vardır.

Varlık ilgisi açısından oluş ve kılış olarak ikiye ayrılan fiillerin tamamında bir hareket ve hareketin yönü söz konusudur. Uzay-zaman düzleminde hareketi karşılayan kelimeler fiil; hareketsiz, sabit kavramları karşılayan kelimeler isimdir. Hareket, bir cismin sabit bir noktaya göre yerinin zamana karşı değişmesidir. Cisimlerin hareket ettiğini söyleyebilmek için zamana göre bir değişimin söz konusu olması gerekir. Cisimler bu değişimi iki şekilde gerçekleştirir.

Birincisinde, cisim zamana karşı *kendi* üzerinde değişim gerçekleştirir. Örneğin, dalından koparılan bir elma zamanla çürüyecek ve bir değişime uğrayacaktır. Bu, cismin *kendi* üzerinde gerçekleştirdiği harekettir. Dilbilgisinde bu tür fiillere oluş fiilleri denir. Oluş fiillerinde, hareketin yönü içe doğrudur.

İkincisinde ise cisim, zamana karşı yer değiştirerek dışa doğru etki eylemi gerçekleştirir. Bu, cismin zamana karşı başka bir nesne üzerindeki etkisi, başka bir nesneye yönelik hareketidir. Dilbilgisinde bu tür fiillere, kılış fiilleri denir. Kılış fiilleri içe ve dışa dönük olarak gerçekleştirilebilir. Örneğin, bir insanın bir cisme vurması, bir cismi atması dışa dönük bir harekettir. Dolayısıyla hareketin iç ve dış olmak üzere iki yönü bulunmaktadır. Hareketsiz nesneler ya sabittir ya da ölüdür. Hareketsizliği anlatmak için *ölü gibi* deyiminin kullanılması bundandır. Evrende en önemli şey enerjidir ve enerji, hareketle kendini gösterir. Einstein'ın, aslında her şeyin enerji olduğunu ve her şeyin yalnızca enerjiden ibaret olduğunu söylemesi de bundandır. Dünyanın kendi ve Güneş etrafında döndüğünü, gezegenlerin, galaksilerin hatta evrenin döndüğünü düşünürsek yaşamın merkezinde hareket vardır. Dünyanın çekirdeğinin hareket halinde olması, yeryüzünün yaşama elverişli olmasını sağlamaktadır. Einstein'ın meşhur formülünde de hareketin ne derece önemli olduğu görülmektedir. Einstein'ın “ $e = mc^2$ ” (e = enerji, m = kütle, c = ışık hızı) formülünde sabit olmayan iki öge enerji ve kütledir. Formülü dilbilgisine uyarlıysak enerji, hareketi/fiili, kütle ise hareketsizliği/isim karşılar. Dil, evreni anlamlandırma ve adlandırma sistemidir. Bu nedenle, evrendeki her şey ya hareket halindedir (fiil) ya da hareketsizdir (isim).

Uzay-zaman düzleminde hareketi karşılayan fiilleri, içe dönük ve dışa dönük fiiller olarak ikiye ayırabiliriz. İçe dönük fiillerde eylemin gerçekleşme yönü içe doğrudur. Yani, eylem *kendi* nesnesi üzerinde gerçekleşir. Oluş fiillerinde, içe dönük kılış fiillerinde, dönüşlü çatıda ve oluşlama da eylemin yönü içe doğrudur. Dışa dönük fiillerde eylemin gerçekleşme yönü dışa doğrudur. Eylem *kendi* nesnesi dışında başka bir nesne üzerinde gerçekleşir. Dışa dönük kılış fiillerinde, ettirgen çatıda, oldurgen çatıda, işteş çatıda ve kılışlamada eylemin yönü dışa doğrudur.

3.1.1. İçe Dönük Fiiller

Oluş fiilleri, bir özne tarafından gerçekleştirilmeyen (öznesi olmayan), kendiliğinden gerçekleşen, irade dışı eylemlerdir: *piş-, yan-, doğ-, büyü-* vb. Oluş fiillerinin yüklem olduğu cümlelerde özne bulunmamaktadır. Bazı dilbilimcilerin sözde özne / dilbilgisel özne olarak ifade ettikleri öge aslında nesnedir. Eylem *kendi* nesnesi üzerinde gerçekleşmektedir. Bu nedenle oluş fiillerinde eylemin yönü içe dönüktür. “*Yemek pişti.*” cümlesinde *piş-* yüklem, *yemek* nesnedir. *Piş-* eylemi *yemek* nesnesi üzerinde gerçekleşmiştir. Oluş fiilleri, içe dönük oldukları için, biçimbirimlerle tekrar içe dönük hâle getirilemezler. Bu nedenle oluş fiili olan *piş-* eyleminden *pişin-* eylemi yapılamaz.

İçe dönük kılış fiilleri, öznenin eylemi *kendi* üzerinde gerçekleştirmesidir. Araştırmacılar bu fiilleri geçişsiz olarak değerlendirmektedir. Delice (2016) ise eksiz dönüşlü çatı olarak kabul etmektedir. “*Ahmet dışarı çıktı.*” cümlesinde *Ahmet* öznesi *çık-* eylemini *kendi* nesnesi üzerinde gerçekleştirmiş, kendini dışarı çıkarmıştır. İçe dönük kılış fiillerinin en önemli özelliği, bu fiillere -{Ar}-, -{DAr}-, -{Dİ⁴r}-, -{(I⁴)r}-, -{(I⁴)t}-, -{zI⁴r}- ekleri getirilerek bu fiillerden oldurgen çatı yapılmasıdır.

Dönüşlü fiillerde, içe dönük kılış fiillerinde olduğu gibi özne eylemi *kendi* nesnesi üzerinde gerçekleştirir. Dönüşlü fiillerde, eylemin yönü içe dönüktür. “*Mehmet yı-kandı.*” cümlesinde özne *Mehmet* eylemi *kendi* nesnesi üzerinde gerçekleştirmiştir. Fiil dönüşlü yapıldığında, içe dönük hâle geleceği için dönüşlü çatı dışa dönük kılış fiillerinden yapılır. Yani, içe dönük *çık-* fiilinden *çıkın-*; *dön-* fiilinden *dönün-* yapılamaz.

Oluşlama, dışa dönük kılış fiillerine -{(I⁴)l}-, -{(I⁴)n}-, -{(I⁴)ş}- ekleri getirilerek yapılır. Dışa dönük fiil, oluşlama ile içe dönük hâle gelir. “*Ayakkabılarım çözüldü.*” cümlesinde *çöz-* kılış fiili dışa dönük bir fiildir. Dışa dönük *çöz-* fiili, -{(I⁴)l}- biçim-birimiyle oluş fiiline dönüşmüş, içe dönük hâle gelmiş, oluşlama yapılmıştır. *Çözül-* eylemi ayakkabı nesnesi üzerinde kendiliğinden gerçekleşmiştir.

3.1.2. Dışa Dönük Fiiller

Dışa dönük kılış fiilleri, öznenin eylemi başka bir nesne üzerinde gerçekleştirmesidir. Araştırmacılar bu fiilleri geçişli fiil olarak değerlendirmektedir. Eylemin yönü, dışa doğrudur. “*Ali topa vurdu.*” cümlesinde *vur-* fiili dışa dönük kılış fiilidir. *Ali* öznesi *vur-* eylemini *top* nesnesi üzerinde gerçekleştirmiştir.

Ettirgen çatılı fiiller, dışa dönük kılış fiillerine -{DI⁴r}-, -{(I⁴)t}- ekleri getirilerek yapılır. Ek almadan önce dışa dönük olan fiilin yönü, getirilen ekle değişmez. Ettirgen çatıda birden fazla cümle, tek cümle hâline getirilir. “*Mehmet, Ali’ye kitabı okuttu.*” cümlesinde *Ali* öznesi, *oku-* eylemini *kitap* nesnesi üzerinde gerçekleştirmiştir. -{(I⁴)t}- biçimbirimiyle temsil edilen ve yaptıran özne olan *Mehmet, okut-* eylemini *Ali* ye yaptırmıştır. Ettirgen çatı biçimbirimi almadan önce dışa dönük kılış fiili olan *oku-* eyleminde fiilin yönü -{(I⁴)t}- biçimbirimiyle değişmemiştir.

Oldurgan çatılı fiiller, içe dönük kılış fiillerine -{Ar}-, -{DAr}-, -{DI⁴r}-, -{(I⁴)r}-, -{(I⁴)t}-, {-zI⁴r}- ekleri getirilerek yapılır. Oldurgan çatı biçimbirimi almadan önce içe dönük olan fiil, oldurgan çatıyla dışa dönük hâle getirilir. Yani, oldurgan çatı içe dönük kılış fiillerinin dışa dönük hâle getirilmesidir. “*Mehmet Ali’yi ata bindirdi.*” cümlesinde özne *Mehmet, bindir-* eylemini *Ali* nesnesi üzerinde gerçekleştirmiştir. Oldurgan çatı biçimbirimi almadan önce içe dönük *bin-* kılış fiili, -{DI⁴r}- biçimbirimiyle dışa dönük hâle getirilmiş, oldurgan çatı yapılmıştır.

İşteş çatı, birden fazla öznenin eylemi karşılıklı yapmasıdır. İşteş çatıda her bir özne aynı zamanda diğer öznenin nesnesidir. İşteş çatı, dışa dönük kılış fiillerine getirilen -{(I⁴)ş}- biçimbirimiyle yapılır ve eylemin karşılıklı yapıldığını ifade eder. -{(I⁴)ş}- biçimbirimi fiilin yönünü değiştirmez. “*Ali ve Mehmet dövüştü.*” cümlesinde özne *Ali ve Mehmet* dışa dönük *döv-* eylemini karşılıklı olarak yapmışlardır. İçe dönük kılış fiillerine getirilen -{(I⁴)ş}- biçimbirimi ise işlevsizdir. “*Çocuklar güldü / gülüştü.*” cümlelerinde anlam açısından hiçbir fark yoktur, -{(I⁴)ş}- biçimbirimi *gül-* eylemine herhangi bir anlam ve işlev kazandırmamıştır.

Kılışlama, oluş fiillerine -{Ar}-, -{DI⁴r}-, -{(I⁴)r}-, -{(I⁴)t}- ekleri getirilerek yapılır. Ek almadan önce içe dönük olan fiilin yönü, dışa dönük hâle getirilir. “*Buzlar eridi.*” örneğinde *eri-* fiili, kendiliğinden gerçekleşen irade dışı bir eylem olduğu için oluş fiilidir ve fiilin yönü içe dönüktür. *Eri-* eylemi *buz* nesnesi üzerinde gerçekleşmiştir. “*Buzları eritti.*” cümlesinde içe dönük *eri-* oluş fiiline -{(I⁴)t}- biçimbirimi getirilerek fiilin yönü dışa dönük hâle getirilmiştir. Ayrıca, öznesiz olan cümle özneli olmuştur. Yani, kılışlama aynı zamanda öznesiz oluş fiillerinin özneli kılış fiillerine dönüştürülmesidir.

Çatı belirlenirken hareket noktası olarak seçilen fiilin yönünü tablo hâlinde şu şekilde gösterebiliriz:

Tablo 1. Fiillerde Hareketin Yönü

İçe Dönük Fiiller	Dışa Dönük Fiiller
Oluş Fiilleri	Dışa Dönük Kılış Fiilleri
İçe Dönük Kılış Fiilleri	Ettirgen Çatılı Fiiller
Dönüslü Fiiller	Oldurgan Çatılı Fiiller
Oluşlama	İşteş Çatılı Fiiller
	Kılışlama

3.2. Çatı Türleri

Türkiye Türkçesinde dönüşlü, edilgen, ettirgen, işteş ve oldurgan olmak üzere beş çatı türü bulunmaktadır. Bu bölümde, çatı türleri Yaşar Kemal'in *İnce Memed I*³ adlı romanından alınan örneklerle açıklanmıştır.

3.2.1. Dönüşlü Çatı

Araştırmacıların dönüşlü çatı ile ilgili değerlendirmelerini şu şekilde özetleyebiliriz:

1. Fiil doğrudan veya dolaylı olarak fiili yapan şahsı (özneyi) etkiler. (König, 1983; Hengirmen, 1995; Ediskun, 1999; Banguoğlu, 2004; Ergin, 2009; Sebzecioğlu, 2016; Topaloğlu, 2016; Terbish, 2019; Uysal, 2020).

2. İşi yapan (özne) ve işten etkilenen (nesne) aynı kişidir. (Aksan, 1983; König, 1983; Banguoğlu, 2004; Korkmaz, 2007; Önler, 2014; Boz, 2015; Sebzecioğlu, 2016; Terbish, 2019; Uysal, 2020).

3. Özne eylemi *kendi* üzerinde yapar. (Gencan, 1979; Hacıeminoğlu, 1991; Banguoğlu, 2004; Terbish, 2019).

4. Dönüşlülük geçişli fiillerden yapılabilir, geçişsizlerden yapılamaz. (Gencan, 1979; Sebzecioğlu, 2016).

5. Öznenin belli oluşu yönünden etken fiil olan dönüşlülük, öznenin eylemin yaptığı işten etkilenmesi yönünden edilgen fiillere benzer. (Aksan, 1983).

6. Dönüşlü çatı eki bazen dönüşlülük zamirinin yerini tutar, bazen de bu zamirle birlikte kullanılır. (Aksan, 1983).

7. Kök durumunda dönüşlü çatı yoktur. (Ediskun, 1999).

8. Dönüşlü fiiller, “kendi kendine yapma/olma” ve “olma” anlamı içerirler. (Ergin, 2009; Karaağaç 2012).

9. Dönüşlülük eki -{(I⁴)n}- geçişli fiilleri geçişsiz hâle dönüştürür. (Karaağaç, 2012).

10. Dönüşlülük, iyelik ekli isim veya dönüşlülük zamirinden oluşan nesneyi mevcut olan özne içinde gizleme işlevidir. (Delice, 2012).

11. Dönüşlülük yapma bildiren fiillerden yapılır, olma bildiren fiillerden yapılmaz. (Boz, 2015).

12. Kökle kaynaşmış (kök hâlinde) dönüşlülük bildiren fiiller mevcuttur. (Delice, 2012; Boz, 2015; Uysal, 2020).

³ Kemal, Y. (2008). *İnce Memed I*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

13. Dönüşlülük -{(I⁴)ş}- biçimbirimiyle yapılabilir. (Aksan, 1983; Hacıeminoğlu, 1991; Hengirmen, 1995; Korkmaz, 2007; Yücel, 2011; Karaağaç, 2012; Önler, 2014; Topaloğlu, 2016; Uysal, 2020).

14. Dönüşlülük +{IAn}-⁴ biçimbirimiyle yapılabilir. (Ergin, 2009; Önler, 2014; Topaloğlu, 2016).

15. Dönüşlülük +{IAş}-⁵ biçimbirimiyle yapılabilir. (Hacıeminoğlu, 1991; Korkmaz, 2007; Önler, 2014; Uysal, 2020).

Dönüşlü çatı, öznenin eylemi *kendi* nesnesi üzerinde gerçekleştirmesidir.

“Gece olunca da köyün kıyısındaki bükün içine girip **saklanacağız**.” (İM, 270). Örnek cümlede *sakla-* dışa dönük kılış fiildir. Dışa dönük *sakla-* kılış fiiline, -{(I⁴)n}- biçimbirimi getirilerek *saklan-* dönüşlü çatı kurulmuştur. Yapan özne eylemi *kendi* üzerinde gerçekleştirmiştir. Eylem özneye dönüktür. Yapan özne ve nesne aynıdır.

Dönüşlü çatı belirlenirken *kendi* zamiri ipucu olarak kullanılabilir.

“Al çiçeklerden bir örtüyle **örtünür**.” (İM, 333). Örnek cümlede *örtün-* fiilini *kendini ört-* şeklinde düşünebiliriz.

Dönüşlü çatıda özne ve nesne aynı kişidir.

“Memed, evin karanlık bir köşesine gitti, orada **soyundu**.” (İM, 118). Örnek cümlede *soy-* dışa dönük kılış fiildir. Dışa dönük *soy-* kılış fiiline -{(I⁴)n}- biçimbirimi getirilerek *soyun-* dönüşlü çatı kurulmuştur. Yapan özne eylemi *kendi* üzerinde gerçekleştirmiştir. Eylem özneye dönüktür. Özne ve nesne *Memed* aynıdır.

Dönüşlü çatı dışa dönük kılış fiillerine -{(I⁴)l}-, -{(I⁴)n}-, -{(I⁴)ş}- biçimbirimleri getirilerek yapılır. Bu biçimbirimlerle dışa dönük fiil içe dönük hâle gelir. Bu nedenle içe dönük kılış fiillerinden dönüşlü çatı yapılamaz.

“İraz: Vay gözlerim kör olsun, diye **dövündü**.” (İM, 368). Örnek cümlede *döv-* dışa dönük kılış fiildir. Dışa dönük *döv-* kılış fiiline, -{(I⁴)n}- biçimbirimi getirilerek *dövün-* dönüşlü çatı kurulmuştur. Yapan özne eylemi *kendi* üzerinde gerçekleştirmiştir. Eylem özneye dönüktür. Yapan özne ve nesne aynıdır.

“Sonra, Ağa da elinin tersiyle bıyıklarını silerek sofradan **çekildi**.” (İM, 177). Örnek cümlede *çek-* dışa dönük kılış fiildir. Dışa dönük *çek-* kılış fiiline -{(I⁴)l}- biçimbirimi getirilerek *çekil-* dönüşlü çatı kurulmuştur. Yapan özne eylemi *kendi* üzerinde gerçekleştirmiştir. Eylem özneye dönüktür. Yapan özne ve nesne aynıdır.

⁴ Ayrıntılı bilgi için bakınız (Kırmalı, 2024: 441).

⁵ Ayrıntılı bilgi için bakınız (Kırmalı, 2024: 441).

3.2.2. Edilgen Çatı

Araştırmacıların edilgen çatı ile ilgili değerlendirmelerini şu şekilde özetleyebiliriz:

1. Özneleri yapılan işin etkisine uğrayan fiiller edilgen çatılıdır. (Gencan, 1979; Banguoğlu, 2004; Korkmaz, 2007; Ergin, 2009; Topaloğlu, 2016).

2. Edilgen çatı, öznenin bilinmediği (belli olmadığı) veya söylenmek istenmediği (gizlendiği) çatıdır. (Gencan, 1979; Aksan, 1983; König, 1983; Hengirmen, 1995; Ediskun, 1999; Banguoğlu, 2004; Korkmaz, 2007; Yücel, 2011; Karaağaç, 2012; Delice, 2012; Önler, 2014; Boz, 2015; Sebzecioğlu, 2016; Terbish, 2019; Uysal, 2020).

3. Edilgen çatı derin yapıda var olan öznenin yüzey yapıda gizlenmesidir. Edilgen çatıda derin yapıda özne varken yüzey yapıda yoktur. (Delice, 2012).

4. Yüzey yapıdaki özne (dilbilgisel/sözde/örtülü/belirsiz özne), aslında cümlelerin nesnesidir. (König, 1983; Hengirmen, 1995; Banguoğlu, 2004; Yücel, 2011; Boz, 2015; Sebzecioğlu, 2016; Terbish, 2019; Uysal, 2020).

5. Kök hâlinde edilgen çatılı fiil yoktur. (Ediskun, 1999).

6. Edilgen çatı ekleri geçişli fiilleri geçişsiz fiillere çevirir. (Korkmaz, 2007; Sebzecioğlu, 2016; Uysal, 2020).

7. Araştırmacıların tamamı edilgenliğin $-\{I^4\}l-$, $-\{I^4\}n-$ ekleriyle yapıldığını ifade etmişlerdir.

Bazı araştırmacılar, edilgen çatı başlığında meçhul çatıdan ve edilgen çatı eklerinin üst üste kullanımından söz etmişlerdir.⁶

Edilgen çatı, derin yapıda var olan öznenin yüzey yapıda gizlenmesidir.

“*Sessizlik içinde yemek yendikten sonra, ocağa bir kucak odun daha **atıldı**.*” (İM, 18). Örnek cümlede *at-* dışa dönük kılış fiilidir. *At-* fiilinde derin yapıda mevcut olan yapan özne, yüzey yapıda gizlenmiş, edilgen çatı kurulmuştur.

Edilgen çatılı cümlelerde yüzey yapıda özne yoktur. Bazı dilbilimcilerin dilbilgisel/sözde/örtülü/belirsiz özne kabul ettiği öge aslında nesnedir.

“*Kapı, bu sefer biraz daha hızlı **vuruldu**.*” (İM, 117). Örnek cümlede *vur-* dışa dönük kılış fiilidir. *Vur-* fiilinde derin yapıda mevcut olan yapan özne, yüzey yapıda gizlenmiş, edilgen çatı kurulmuştur. Cümlede bazı araştırmacıların dilbilgisel/sözde/örtülü/belirsiz özne kabul ettiği *kapı* cümlelerin nesnesidir.

Edilgen çatı kılış fiillerine $-\{I^4\}l-$, $-\{I^4\}n-$ ekleri getirilerek yapılır.

⁶ Ayrıntılı bilgi için bakınız (Kırmalı, 2024: 448/464).

“Dayak yediler, küfür işittiler, koyunlar gibi top top oradan oraya **sürüklendiler**, ağızlarından çıt çıkmadı.” (İM, 410). Örnek cümlede *sürükle-* dışa dönük kılış fiilidir. *Sürüklen-* fiilinde derin yapıda mevcut olan yapan özne, yüzey yapıda gizlenmiş, edilgen çatı kurulmuştur.

“Altlarına çifte döşekler **serildi**. Şereflerine kuzular **kızartıldı**.” (İM, 148). *Ser-* dışa dönük kılış fiilidir. *Seril-* fiilinde derin yapıda mevcut olan yapan özne, yüzey yapıda gizlenmiş, edilgen çatı kurulmuştur. *Kızart-* dışa dönük kılış fiilidir. *Kızartıl-* fiilinde derin yapıda mevcut olan yapan özne, yüzey yapıda gizlenmiş, edilgen çatı kurulmuştur.

3.2.3. Ettirgen Çatı

Araştırmacıların ettirgen çatı ile ilgili değerlendirmelerini şu şekilde özetleyebiliriz:

1. Ettirgen çatıyla, geçişli fiillerin geçiş dereceleri arttırılır. (Gencan, 1979; Aksan, 1983; Ediskun, 1999; Banguoğlu, 2004; Boz, 2015; Sebzecioğlu, 2016).
2. Ettirgenlik ekleri olma bildiren geçişsiz fiilleri geçişli yapar, yapma bildiren geçişli fiillere eklendiğinde ise bu fiillerin geçişliliğini devam ettirir. (Atabey, 2005; Korkmaz, 2007; Ergin, 2009; Sebzecioğlu, 2016; Terbish, 2019).
3. Özne fiilin belirttiği işi doğrudan veya aracı kullanarak yaptırmaktadır. (Aksan, 1983; Hengirmen, 1995; Banguoğlu, 2004; Atabey, 2005; Korkmaz, 2007; Ergin, 2009; Yücel, 2011; Önler, 2014; Boz, 2015; Topaloğlu, 2016; Uysal, 2020).
4. Ettirgen fiiller geçişlidir. (Aksan, 1983; Atabey, 2005; Ergin, 2009; Delice, 2012; Boz, 2015; Terbish, 2019).
5. Ettirgen çatıda yapan ve yaptıran olmak üzere iki özne bulunur. (König, 1983; Banguoğlu, 2004; Korkmaz, 2007; Delice, 2012; Boz, 2015; Topaloğlu, 2016; Terbish, 2019; Uysal, 2020).
6. Ettirgen çatı -{Ar}-, -{DAr}-, -{gI⁴r}-, -{(I⁴)z}- biçimbirimleriyle de yapılabilir. (Hacieminoğlu, 1991; Korkmaz, 2007; Ergin, 2009).

Bazı araştırmacılar, ettirgen çatı başlığında katmerli ettirgen/faktitif ve çift çatıdan söz etmişlerdir.⁷

Ettirgen çatı, yapan ve yaptıran öznenin aynı cümlede yer alarak yaptıran öznenin eylemi yapması için yapan özneye emir vermesidir.

“Size tavuk **kestirip pişirttim**.” (İM, 246). Örnek cümlede *kes-* dışa dönük kılış fiilidir. *Kes-* kılış fiilinden -{DI⁴r}- biçimbirimiyle *kestir-* ettirgen çatı kurulmuştur. *Pişir-*

⁷ Ayrıntılı bilgi için bakınız (Kırmalı, 2024: 457).

dışa dönük kılış fiilidir. *Pişir-* kılış fiilinden -{(I⁴)t}- biçimbirimiyle *pişirt-* ettirgen çatı kurulmuştur. Yapan ve yaptıran özne aynı cümlede yer alarak eylem yaptıran özne tarafından yapan özneye emredilmiştir.

Ettirgen çatı dışa dönük kılış fiillerinden yapılıır.

“*Kalaya kışlan da Ali Safa Beyin evinde, kendisi için yaptırdığı özel odada mükellef bir hayat sürüyordu.*” (İM, 316). Örnek cümlede *yap-* dışa dönük kılış fiilidir. *Yap-* kılış fiilinden -{DI⁴r}- biçimbirimiyle *yaptır-* ettirgen çatı kurulmuştur. Yapan ve yaptıran özne aynı cümlede yer alarak eylem yaptıran özne tarafından yapan özneye emredilmiştir.

Ettirgen çatı birden fazla cümlelerin tek cümlede birleştirilmesidir.

“*Abdi seni adamlarına bir derede sıkıştırtır, öldürtür.*” (İM, 244). Örnek cümlede *öldür-* dışa dönük kılış fiilidir. *Öldür-* kılış fiilinden -{(I⁴)t}- biçimbirimiyle *öldürt-* ettirgen çatı kurulmuştur. Yapan ve yaptıran özne aynı cümlede yer alarak eylem yaptıran özne tarafından yapan özneye emredilmiştir. Örnek cümle iki cümlelerin tek bir cümlede gösterilmesidir. Cümleleri şu şekilde gösterebiliriz:

“*Adamlar seni öldürür.*” (Yapan özne *adamlar*, öldür- eylemini *sen* nesnesi üzerinde gerçekleştireceklerdir.)

“*Abdi seni adamlarına bir derede sıkıştırtır, öldürtür.*” (Yapan özne *adamlar*, öldür- eylemini *sen* nesnesi üzerinde gerçekleştireceklerdir. -{(I⁴)t}- biçimbirimiyle temsil edilen ve yaptıran özne olan *Abdi*, öldürt- eylemini adamlara yaptıracaktır.)

İkinci cümlede görüldüğü üzere ettirgen çatıda yapan ve yaptıran iki özne bulunmaktadır. İlk cümle, ikinci cümlelerin iç cümlesidir. *Sen* nesnesi iç cümlede yapan özne *adamların* nesnesi, *adamlar* da dış cümlede yaptıran özne *Abdi*’nin nesnesidir. Ettirgen çatı biçimbirimi almadan önce dışa dönük kılış fiili olan *öldür-* eyleminde fiilin yönü değişmemiştir.

Ettirgen çatı -{DI⁴r}-, -{(I⁴)t}- ekleriyle yapılıır.

“*Arzuhale, senin silahtan korktuğunu yazdırdım.*” (İM, 154). Örnek cümlede *yaz-* dışa dönük kılış fiilidir. *Yaz-* kılış fiilinden -{DI⁴r}- biçimbirimiyle *yazdır-* ettirgen çatı kurulmuştur. Yapan ve yaptıran özne aynı cümlede yer alarak eylem yaptıran özne tarafından yapan özneye emredilmiştir.

“*Aklınıza Kerimoğlu bizi soyacak da yakalatacak gelmesin.*” (İM, 178). Örnek cümlede *yakala-* dışa dönük kılış fiilidir. *Yakala-* kılış fiilinden -{(I⁴)t}- biçimbirimiyle *yakalat-* ettirgen çatı kurulmuştur. Yapan ve yaptıran özne aynı cümlede yer alarak eylem yaptıran özne tarafından yapan özneye emredilmiştir.

3.2.4. İşteş Çatı

Araştırmacıların işteş çatı ile ilgili değerlendirmelerini şu şekilde özetleyebiliriz:

1. İşteş çatı, bir işin birden fazla özne tarafından karşılıklı veya birlikte (ortaklaşa) yapılmasıdır. (Gencan, 1979; Aksan, 1983; König, 1983; Hacıeminoğlu, 1991; Hengirmen, 1995; Ediskun, 1999; Banguoğlu, 2004; Korkmaz, 2007; Ergin, 2009; Yücel, 2011; Karaağaç, 2012; Delice, 2012; Önler, 2014; Boz, 2015; Sebzecioğlu, 2016; Topaloğlu, 2016; Terbish, 2019; Uysal, 2020).

2. Geçişli fiillere gelen $\{I^4\}$ - eki fiilin karşılıklı yapıldığını, geçişsiz fiillere gelen $\{I^4\}$ - eki fiilin ortaklaşa yapıldığını gösterir. (Boz, 2015; Sebzecioğlu, 2016; Topaloğlu, 2016; Terbish, 2019).

3. Geçişsiz-dönüşlü fiillere getirilen $\{I^4\}$ - eki “kendi kendine olma/oluş” ifade eder. (Hacıeminoğlu, 1991).

4. Sonunda $\{ş\}$ ünsüzü bulunduran iki heceli bazı fiiller $\{I^4\}$ - ekinin bilinçaltına yerleşmiş olan işlevi nedeniyle işteşlik bildirir, bazıları bildirmez. (Yücel, 2011; Uysal, 2020).

5. Aslen işletimlik olan $\{I^4\}$ - biçimbirimi, işteş çatı, dönüşlü çatı ve türetimlik işlevlerinde kullanılmaktadır. Ayrıca, bu biçimbirimin işletimlik ve türetimlik işlevlerinin birlikte kullanılabildiği durumlar da bulunmaktadır. (Boz, 2014).

6. İşteşlik + $\{IAş\}$ - biçimbirimiyle de yapılabilir. (Gencan, 1979).

7. İşteşlik $\{I^4\}$ l-, $\{I^4\}$ n- biçimbirimleriyle de yapılabilir. (Uysal, 2020).

İşteş çatı, birden fazla öznenin eylemi karşılıklı yapmasıdır.

“*Durup, öylecene **bakıştılar.***” (İM, 311). Örnek cümlede *bak-* dışa dönük kılış fiilinden $\{I^4\}$ - biçimbirimiyle işteş çatı kurulmuştur. Eylem birden fazla özne tarafından karşılıklı yapılmıştır.

“*Duydum ki, bir yörük ağası yüzünden Deli Durduyla Memed **dövüşmüşler.***” (İM, 224). Örnek cümlede *döv-* dışa dönük kılış fiilinden $\{I^4\}$ - biçimbirimiyle işteş çatı kurulmuştur. Eylem birden fazla özne tarafından karşılıklı yapılmıştır.

İşteş çatı, dışa dönük kılış fiillerine getirildiğinde eylemin karşılıklı yapıldığını gösterir.

“*İki eski arkadaş uzun uzun **kucaklaşıp** konuşmadan yan yana oturdular.*” (İM, 433). Örnek cümlede *kucakla-* dışa dönük kılış fiilinden $\{I^4\}$ - biçimbirimiyle işteş çatı kurulmuştur. Eylem birden fazla özne tarafından karşılıklı yapılmıştır.

İçe dönük kılış fiillerine ve oluş fiillerine getirilen $\{I^4\}$ - biçimbirimi işlevsizdir.

“*İki çocuk rüzgârdaki dal gibi **titreşiyordu.***” (İM, 242). Örnek cümle ile “*İki çocuk rüzgârda dal gibi **titriyordu.***” cümlesi arasında anlam açısından herhangi bir fark yoktur.

“Köpekler havlıyor, horozlar **ötüşüyorlar**, tavuklar bütün telaşlarıyla oradan oraya **kaçıyorlardı**.” (İM, 325). Örnek cümle ile “Köpekler havlıyor, horozlar **ötüyorlar**, tavuklar bütün telaşlarıyla oradan oraya **kaçıyorlardı**.” cümlesi arasında anlam açısından herhangi bir fark yoktur.

3.2.5. Oldurgan Çatı

Araştırmacıların oldurgan çatı ile ilgili değerlendirmelerini şu şekilde özetleyebiliriz:

1. Oldurgan çatı geçişsiz fiillerden yapılıdır. (Gencan, 1979; Banguoğlu, 2004).
2. Oldurgan çatı geçişsiz fiillerin geçişli yapılmasıdır. (Hengirmen, 1995; Ediskun, 1999; Önler, 2014).
3. Oldurgan çatı, işi yapan değil; işin gerçekleşmesine sebep olan bir varlık ifadesi taşıyan fiil çatısıdır. (Önler, 2014; Topaloğlu, 2016; Banguoğlu, 2004).
4. Özne nesne üzerinde doğrudan etkilidir. (Yücel, 2011; Topaloğlu, 2016).
5. Cümleye yönelme hâlinde (aracılığıyla işlevinde) bir kişi katılamaz. (Yücel, 2011).
6. Oldurgan çatı, dönüşlülük eki almaksızın kök, türemiş veya gövde hâlinde dönüşlü gibi kullanılan fiillerin yüklem olması hâlinde cümle özne ile birlikte derin yapıda var olan nesnenin yüzeysel yapıya değiştirilmiş farklı bir nesne olarak aktarılmasını sağlayan çatıdır. (Delice, 2012).
7. Araştırmacıların tamamı oldurgan çatının -{Ar}-, -{DI⁴r}-, -{(I⁴)r}-, -{(I⁴)t}- biçimleriyle yapıldığını ifade etmişlerdir.

Dilbilimcilerin bir kısmı oldurgan çatının ettirgen çatıdan farklı olduğunu ve ayrı bir başlıkta incelenmesi gerektiğini belirtmiştir (Gencan, 1979; Hengirmen, 1995; Ediskun, 1999; Banguoğlu, 2004; Yücel, 2011; Delice, 2012; Önler, 2014; Topaloğlu, 2016; Demir, 2018). Bazı dilbilimciler ise oldurgan çatının ettirgen çatıdan farklı olmadığını ifade etmişlerdir (Hacıeminoğlu, 1991; Korkmaz, 2007; Ergin, 2009).⁸

Oldurgan çatı, içe dönük kılış fiillerinin dışa dönük hâle getirilerek öznenin eylemi bizzat gerçekleştirmesidir.

“Karanlık kayasının dibine geldiklerinde, Durdu attan iner inmez, çocuğun elbise-lerini Memede **giydirdi**.” (İM, 139). Örnek cümlede *giy-* fiili, içe dönük kılış fiilidir. İçe dönük *giy-* kılış fiili, -{DI⁴r}- biçimbirimiyle *giydirdi*- dışa dönük hâle getirilmiş, oldurgan çatı kurulmuştur. Fiil, özne tarafından bizzat gerçekleştirilmiştir.

⁸ Ayrıntılı bilgi için bakınız (Kırmalı, 2024: 437).

Oldurgan çatıda ek almadan önce içe dönük olan fiil, ekle birlikte dışa dönük hâle gelir. Ek almadan önce, yapan özne eylemi *kendi* nesnesi üzerinde gerçekleştirirken oldurgan çatı biçimbirimiyle özne eylemi başka bir nesne üzerinde gerçekleştirir.

“*Hatçe kalkmak istedi. Memed, elinden tuttu geri oturttu.*” (İM, 86). Örnek cümlede *otur-* fiili, içe dönük kılış fiilidir. İçe dönük *otur-* kılış fiili, $-\{(I^4)t\}$ - biçimbirimiyle *oturt-* dışa dönük hâle getirilmiş, oldurgan çatı kurulmuştur. Ek almadan önce özne *otur-* eylemini *kendi* nesnesi üzerinde gerçekleştirirken ek aldıktan sonra *oturt-* eylemini başka bir nesne üzerinde gerçekleştirmektedir.

Oldurgan çatıda, özne eylemi bizzat gerçekleştirir.

“*Bir candarma dipçiği onu da susturuverdi.*” (İM, 390). Örnek cümlede *sus-* fiili, içe dönük kılış fiilidir. İçe dönük *sus-* kılış fiili, $-\{DI^4r\}$ - biçimbirimiyle *sustur-* dışa dönük hâle getirilmiş, oldurgan çatı kurulmuştur. Fiil, özne tarafından bizzat gerçekleştirilmiştir.

Oldurgan çatı, içe dönük kılış fiillerine $-\{Ar\}$ -, $-\{DAr\}$ -, $-\{DI^4r\}$ -, $-\{(I^4)r\}$ -, $-\{(I^4)t\}$ -, $-\{zI^4r\}$ - ekleri getirilerek yapılır.

“*İhtiyar, ortada dolaşıp duran hancıya duyuracak kadar...*” (İM, 76). Örnek cümlede *duy-* fiili, içe dönük kılış fiilidir. İçe dönük *duy-* kılış fiili, $-\{(I^4)r\}$ - biçimbirimiyle *duyur-* dışa dönük hâle getirilmiş, oldurgan çatı kurulmuştur. Fiil, özne tarafından bizzat gerçekleştirilmiştir.

“*Iraz onu kucağına aldı, getirdi yatağına yattırdı.*” (İM, 225). Örnek cümlede *yat-* fiili, içe dönük kılış fiilidir. İçe dönük *yat-* kılış fiili, $-\{(I^4)r\}$ - biçimbirimiyle *yatır-* dışa dönük hâle getirilmiş, oldurgan çatı kurulmuştur. Fiil, özne tarafından bizzat gerçekleştirilmiştir.

“*Ellerinden tutup yataktan doğrulttu.*” (İM, 268). Örnek cümlede *doğrul-* fiili, içe dönük kılış fiilidir. İçe dönük *doğrul-* kılış fiili, $-\{(I^4)t\}$ - biçimbirimiyle *doğrult-* dışa dönük hâle getirilmiş, oldurgan çatı kurulmuştur. Fiil, özne tarafından bizzat gerçekleştirilmiştir.

“*Koşarcasına yürümekte olan Memedi kolundan tuttu, durdurdu.*” (İM, 241). Örnek cümlede *dur-* fiili, içe dönük kılış fiilidir. İçe dönük *dur-* kılış fiili, $-\{DI^4r\}$ - biçimbirimiyle *durdur-* dışa dönük hâle getirilmiş, oldurgan çatı kurulmuştur. Fiil, özne tarafından bizzat gerçekleştirilmiştir.

4. Sonuç

Alanyazında sıklıkla tartışılan konulardan biri olan çatı ulamının alt başlıklarında da (etken, edilgen/meçhul, oldurgan/ettirgen, geçişli/geçişsiz, ortanca vb.) tartışmalar devam etmektedir. Çatı, dilbiliminin alt dalları olan biçimbilim, anlambilim ve sözdizimle ilgilidir.

Dilbilimcilerin her biri çatının bu dilbilim dallarıyla ilişkisini ön plana çıkarmakta, çatıyla ilgili olmayan durumları çatı içerisinde değerlendirmektedir. Böylelikle konu daha da karmaşık bir hâle gelmektedir. Bu çalışmayla bu karışıklık giderilmeye çalışılmıştır. Bunun için özgün bir yöntem önerilmiş, çatı ulamı sistemleştirilmiştir.

Çatı belirlenirken fiillerde hareketin yönüne dikkat etmek gerekir. Varlık ilgisi açısından oluş ve kılış olarak ikiye ayrılan fiillerin tamamında bir hareket ve hareketin yönü söz konusudur. Uzak-zaman düzleminde hareketi karşılayan fiillerin iç ve dış olmak üzere iki yönü bulunmaktadır. İç dönük fiillerde eylemin gerçekleşme yönü iç doğrudur. Yani, eylem *kendi* nesnesi üzerinde gerçekleşir. Oluş fiillerinde, iç dönük kılış fiillerinde, dönüşlü çatıda ve oluşlamada eylemin yönü iç doğrudur. Dış dönük fiillerde eylemin gerçekleşme yönü dış doğrudur. Eylem *kendi* nesnesi dışında başka bir nesne üzerinde gerçekleşir. Dış dönük kılış fiillerinde, ettirgen, oldurgan, işteş çatıda ve oluşlamada eylemin yönü dış doğrudur.

Türkiye Türkçesinde çatı ulamı dönüşlü, edilgen, ettirgen, işteş ve oldurgan olmak üzere beş başlıkta incelenebilir.

Dönüşlü çatı, öznenin eylemi *kendi* nesnesi üzerinde gerçekleştirmesidir. Dönüşlü çatıda özne ve nesne aynı kişidir. Dönüşlü çatı dış dönük kılış fiillerine -{(I⁴)l}-, -{(I⁴)n}-, -{(I⁴)ş}- biçimbirimleri getirilerek yapılır. Bu biçimbirimlerle, dış dönük fiil iç dönük hâle gelir. Bu nedenle iç dönük kılış fiillerinden dönüşlü çatı yapılamaz. Dönüşlü çatı belirlenirken *kendi* zamiri ipucu olarak kullanılabilir.

Edilgen çatı, derin yapıda var olan öznenin yüzey yapıda gizlenmesidir. Edilgen çatılı cümlelerde yüzey yapıda özne yoktur. Bazı dilbilimcilerin dilbilgisel/sözde/örtülü/belirsiz özne kabul ettiği öge aslında nesnedir. Edilgen çatı kılış fiillerine -{(I⁴)l}-, -{(I⁴)n}- biçimbirimleri getirilerek yapılır.

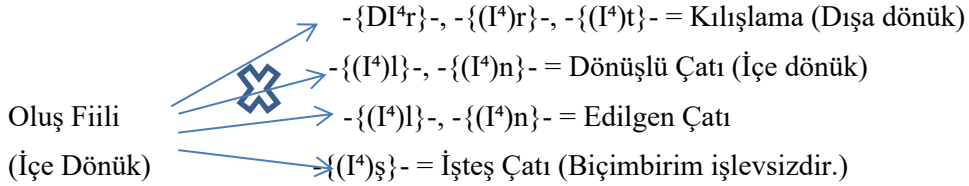
Ettirgen çatı, yapan ve yaptıran öznenin aynı cümlede yer alarak yaptıran öznenin eylemi yapması için yapan özneye emir vermesidir. Ettirgen çatı dış dönük kılış fiillerinden yapılır. Ettirgen çatı -{DI⁴r}-, -{(I⁴)t}- biçimbirimleriyle yapılır ve birden fazla cümle tek cümlede birleştirilir.

İşteş çatı, birden fazla öznenin eylemi karşılıklı yapmasıdır. İşteş çatı, dış dönük kılış fiillerine getirildiğinde eylemin karşılıklı yapıldığını gösterir. İşteş çatıda her bir özne aynı zamanda diğer öznenin nesnesidir. İç dönük kılış fiillerine ve oluş fiillerine getirilen -{(I⁴)ş}- biçimbirimi ise işlevsizdir.

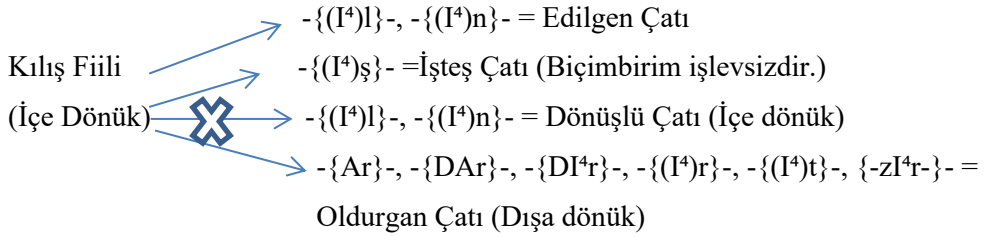
Oldurgan çatı, iç dönük kılış fiillerinin dış dönük hâle getirilerek öznenin eylemi bizzat gerçekleştirmesidir. Oldurgan çatıda biçimbirim almadan önce iç dönük olan fiil, biçimbirimle birlikte dış dönük hâle gelir. Biçimbirim almadan önce, yapan özne eylemi *kendi* nesnesi üzerinde gerçekleştirirken oldurgan çatı biçimbirimiyle özne eylemi başka bir nesne üzerinde gerçekleştirir. Oldurgan çatı, iç dönük kılış fiillerine -{Ar}-, -{DAr}-, -{DI⁴r}-, -{(I⁴)r}-, -{(I⁴)t}-, {-ZI⁴r}- biçimbirimleri getirilerek yapılır

ve oldurgan çatıda, özne eylemi bizzat gerçekleştirir. Çatı sistemini şu şekilde gösterebiliriz:

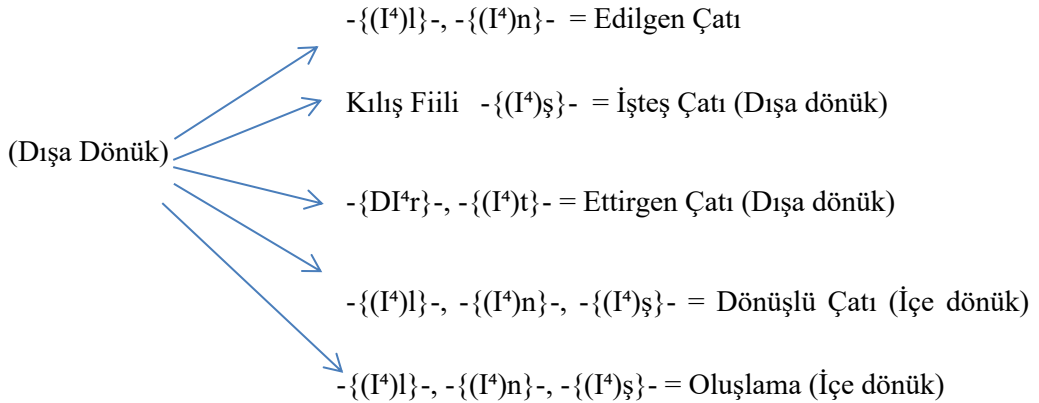
Şekil 2. Oluş Fillerinin Çatı ve Görüngü Durumu

Şekil 3. İçe Dönük Kılış Fillerinin Çatı Durumu

Şekil 4. Dışa Dönük Kılış Fillerinin Çatı ve Görüngü Durumu

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Mehmet Fatih KIRMALI

Bu makale için etik kurul izni alınmasına gerek yoktur. Araştırma ve yayın etiğine uygun hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Makale tek yazarlıdır.

Destek Beyanı

Araştırma herhangi bir kurum veya kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

Çıkar Beyanı

Makale tek yazarlıdır. Herhangi bir çıkar çatışması yoktur.

Kaynaklar

- Aksan, D. (Ed.) (1983). *Sözcük Türleri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Atabey, İbrahim (2005). Ettirgenlik Ekleri ve Türkçe Sözlük'ün Ettirgen Fiiller Açısından Değerlendirilmesi. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*, 1, 1.
- Banguoğlu, T. (2004). *Türkçenin Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Boz, E. (2014). Türkiye Türkçesinde -İş Biçimbiriminin İşletimlik ve Türetimlik İşlerinin Birlikteliği Üzerine. *Türk Dil Bilgisi Toplantıları: Türkiye Türkçesi Ses ve Şekil Bilgisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Boz, E. (2015). *Türkiye Türkçesi Biçimsel ve Anlamsal İşlevli Biçimbilgisi*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Boz, E. (2017). *Türkiye Türkçesinde Çatı Ulamının Sözlüksel İşaretleyicileri*, Ankara: VIII. Uluslararası Türk Dili Kurultayı.
- Boz, E. (2021). Dilbilgisel Uamların Biçimsözdizimsel İşaretleyicileri: Çatı Ulamı Örneği. *Sadettin Özçelik Armağanı*, s. 95-101.
- Delice, H.İ. (2007). Çatı Eklerinin Bilinmeyen Bir İşlevi. 38. *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, Ankara.
- Delice, H. İ. (2016). Türk Dilinde Eksiz Dönüslü Çatı. 1. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi*, c. 1.
- Delice, H.İ. (2012). *Sözcük Türleri*, Sivas: Asitan Yayınları.
- Demir, N. (2018). *Türkçe Sözcük Bilgisi*, Ankara: Altınordu Yayınları.
- Ediskun, H. (1999). *Türk Dilbilgisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ergin, M. (2009). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Gencan, T. N. (1979). *Dilbilgisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Gülensoy, T. (2015). *Türkçe El Kitabı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Hacıeminoğlu, N. (1991). *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Hengirmen, M. (1995). *Türkçe Dilbilgisi*, Ankara: Engin Yayınları.
- Karaağaç, G. (2012). *Türkçenin Dil Bilgisi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kemal, Y. (2008). *İnce Memed I*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kırmalı, M. F. (2024). Tarihsel Arka Plan İle Türkiye Türkçesinde Çatı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Korkmaz, Z. (2007). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- König, Güray (1983). Türkçede Çatı. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (Özel Sayı)*, s. 111-126.
- Önler, Z. (2014). Çatı Morfeminin İşlevleri. *Türk Dil Bilgisinin Toplantıları II Ses ve Şekil Bilgisi Sempozyumu*.
- Sebzecioğlu, T. (2016). *Dilbilim Kavramlarıyla Türkçe Dilbilgisi*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- Terbish, B. (2019). *Türkiye Türkçesi ve Çağdaş Moğolcada Çatı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Topaloğlu, A. ve Gürlek, M. (2016). *Türkçede Fiiller ve Çatıları*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- Uysal, B. (2020). *Türkiye Türkçesi II Biçimbilgisi (Ed. Erdoğan Boz)*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Üstünova, K. (2012). Geçişlilik, Geçişsizlik Nitelikleri Değişken Olabilir mi? *Turkish Studies*, s. 7-14.
- Yücel, B. (2011). Türkiye Türkçesinde Fiil Çatıları. *Türk Gramerinin Sorunları I-II*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Extended Summary

The voice is the establishment of various semantic relations between the verb and the subject through morphemes depending on the syntax. The voice is in a close relationship with semantics, morphology, syntax and context. Therefore, when determining the voice, the relationship of the voice with these linguistic branches should be well determined. The structure, mood, aspect categories and object cases of verbs that have the features of place,

time and object in the space-time plane should not be confused with the voice function. The voice category is only related to action verbs. Action verbs differ within the voice. Therefore, action verbs should also be classified. In this study, the voice is handled in an original way. The structure and aspect categories and the object cases of verbs that are not related to the voice are excluded from the voice. Since the voice is a category that should be examined based on context, this situation has been taken into consideration in the study.

The voice is one of the most discussed topics by linguists. There are ongoing discussions on many topics related to the voice such as active, passive/unknown, causative/causative, transitive/intransitive, median, etc. Each linguist emphasizes one aspect of the voice and evaluates situations that are not related to the voice within the voice. Thus, the subject becomes even more complicated. This study attempts to eliminate this confusion. An original method has been proposed for this.

In terms of existence, there is a movement and the direction of movement in all verbs divided into two as formation and action. Words that correspond to movement in the space-time plane are verbs; words that correspond to immobile, fixed concepts are nouns. Movement is the change of an object's location relative to a fixed point against time. In order to say that objects are moving, there must be a change with respect to time. Objects perform this change in two ways.

In the first, the object performs a change on itself against time. For example, an apple plucked from its branch will rot and undergo a change over time. This is the movement that the object performs on itself. In grammar, such verbs are called verbs of formation. In verbs of formation, the direction of movement is inward.

In the second, the object performs an outward effect by changing place against time. This is the effect of the object on another object against time, its movement towards another object. In grammar, such verbs are called verbs of action. In verbs of action, the direction of movement is outward. For example, a person hitting an object or throwing an object is an outward movement. Therefore, there are two aspects of movement: internal and external.

Verbs that correspond to movement in the space-time plane can be divided into two as verbs of inward and verbs of outward. In verbs of inward, the direction of the action is inward. That is, the action takes place on its "own" object. In verbs of becoming, in introverted action verbs, in reflexive voice and in formation, the direction of the action is inward. In extroverted action verbs, the direction of the action is outward. The action takes place on an object other than its "own" object. In extroverted action verbs, in causative voice, in causative voice, in reciprocal voice and in action, the direction of the action is outward.

In Turkish, the category of voice can be examined under five headings as reflexive, passive, causative, reciprocal and causative.

The reflexive voice is the subject performing the action on its "own" object. In the reflexive voice, the subject and the object are the same person. The reflexive voice is formed by adding the morphemes $-\{I^4\}l\}$ -, $-\{I^4\}n\}$ -, $-\{I^4\}\dot{s}\}$ - to extroverted action verbs. With these morphemes, the extroverted verb becomes introverted. For this reason, reflexive voice

cannot be made from introverted action verbs. When determining the reflexive voice, the pronoun *self* can be used as a clue.

Passive voice is the concealment of the subject that exists in the deep structure in the surface structure. There is no subject in the surface structure in passive voice sentences. The element that some linguists accept as grammatical/pseudo/implicit/indefinite subject is actually the object. Passive voice is made by adding the morphemes $\{I^4\}l\}$ -, $\{I^4\}n\}$ - to action verbs.

Causative voice is when the subject who does and the subject who does are in the same sentence and the subject who does the action gives the order to the subject who does it. Causative voice is made from extroverted action verbs. Causative voice is made with the morphemes $\{DI^4r\}$ -, $\{(I^4)t\}$ - and more than one sentence is combined into a single sentence.

The reciprocal voice is when more than one subject performs an action reciprocally. When the reciprocal voice is applied to verbs of external action, it shows that the action is performed reciprocally. In the reciprocal voice, each subject is also the object of the other subject. The morpheme $\{(I^4)s\}$ - applied to verbs of internal action and verbs of formation is dysfunctional.

The ergative voice is the process of turning introverted verbs into extroverted verbs, where the subject performs the action himself. In the ergative voice, the verb that is introverted before taking the morpheme becomes extroverted with the morpheme. Before taking the morpheme, the subject performs the action on his/her own object, while with the ergative voice morpheme, the subject performs the action on another object. The ergative voice is formed by adding the morphemes $\{Ar\}$ -, $\{DAr\}$ -, $\{DI^4r\}$ -, $\{(I^4)r\}$ -, $\{(I^4)t\}$ -, $\{zI^4r\}$ - to the introverted verbs, and in the ergative voice, the subject performs the action himself/herself.